

ISSN 1392–6195 (print)
ISSN 2029–2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2010, 3(121), p. 55–71.

KOVO 11-OJI: NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO TEISINĖ KONSTRUKCIJA

Vytautas Sinkevičius

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 546
Elektroninis paštas ktk@mruni.eu

Pateikta 2010 m. gegužės 31 d., parengta spausdinti 2010 m. rugpjūčio 9 d.

Anotacija. Straipsnyje analizuojami Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990 m. kovo 11 d. priimti teisės aktai, susiję su Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimu. Atskleidžiama tą dieną priimtų teisės aktų chronologija, tyrinėjama, kodėl pirmiau buvo priimtas būtent šis teisės aktas, o tik paskui kitas; nagrinėjamos aplinkybės, lėmusios teisės aktų turinį, parodomas teisės aktų sąsajos.

Nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų eiliškumą ir jų turinį lėmė tai, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė negalėjo atsirasti iš vadinamosios „Lietuvos TSR“, kuri niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma. Nepriklausomybės atkūrimas galėjo ir turėjo būti grindžiamas tik prieškarinio Lietuvos Respublikos tęstinumu. 1990 m. vasario 24 d. demokratinuose ir laisvuose rinkimuose išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, kuri buvo tikra Tautos atstovybė, reikėjo atriboti nuo prieš tai buvusių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, kurių esmė ir sudarymo tvarka buvo visiškai kita. Parodoma, kaip tai buvo padaryta. Nagrinėjamos Kovo 11-osios Akto nuostatos, atskleidžiamas jų turinys, tyrinėjamos šio Akto nuostatų sąsajos su tą dieną vėliau priimtais teisės aktais. Pateikiama vientisa Nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija.

Reikšminiai žodžiai: Kovo 11-oji, Nepriklausomybės atkūrimas, valstybės tęstinumas, Tautos atstovybė, Laikinoji Konstitucija.

Ivadas

Nepriklausomybės atkūrimą lėmė 1990 m. vasario 24 d. įvykę rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Per paskutiniuosius 50 metų tai buvo pirmieji tikrai laisvi ir demokratiniai rinkimai, kuriuose tarpusavyje konkuravo ir asmenybės, ir rinkimų programos. Į 141 deputato vietą pretendavo net 472 kandidatai¹. Rinkimus triuškinama balsų persvara laimėjo Sąjūdis, kurio iškeltų arba remiamų kandidatų programose buvo aiškiai įrašytas siekis atkurti Lietuvos Nepriklausomybę. Taigi, balsuodami už Sąjūdžio iškeltus ir jo remiamus kandidatus, rinkėjai suteikė jiems Tautos mandatą atkurti Lietuvos Nepriklausomybę. Tai buvo padaryta Lietuvos Respublikos Aukščiausiąjai Tarybai-Atkuriamajam Seimui 1990 m. kovo 11 d. priėmus Aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Prieš priimant šį Aktą reikėjo priimti kai kuriuos kitus teisės aktus, apibrėžiančius išrinktos Aukščiausiosios Tarybos ir jos deputatų statusą. Tą dieną teisės aktai buvo priimami laikantis tam tikro eiliškumo, jų chronologiją ir turinį lėmė įvairios aplinkybės.

1. Prieškario Lietuvos Respublikos tęstinumas ar modifikuota „Lietuvos TSR“?

Išrinkus Aukščiausiąją Tarybą, reikėjo rasti atsakymus į klausimus, kurie šiandien atrodo gana aiškūs. Pirmiausia reikėjo atsakyti, iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė. Ar ji atsiranda vėl įgyvendinus tautų apsisprendimo teisę, ar tai modifikuota „Lietuvos TSR“, ar atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos (secesija, išstojimas iš jos), ar tai prieškario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys? Atsakymo į šį klausimą buvo ieškoma, ir principinė Sąjūdžio pozicija buvo suformuluota dar iki rinkimų, bet dabar ją reikėjo paversti šios Aukščiausiosios Tarybos valia, įvilkti į tinkamą teisinį rūbą. Reikėjo sukurti teisiškai nepriekaištingą teisinę Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo schemą².

Kovo 11-osios Akto ir su juo susijusių dokumentų turinys gerai žinomas. Pabandykime išryškinti kai kuriuos akcentus, kad būtų aiškesnis tos dienos veiksnių eiliškumas (kodėl pirmiau buvo priimtas būtent šis teisės aktas, o tik paskui kitas), kodėl teisės aktai yra būtent tokio turinio, kokios jų vidinės sąsajos.

Teisės aktų eiliškumą ir jų turinį nulėmė atsakymas į jau minėtą klausimą – iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė. Kita vertus, reikėjo atsakyti į klausimą, ar 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba gali iš karto priimti Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstaty-

1 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 4.

2 Galutinius Nepriklausomybės atkūrimo teisinių aktų projektus rengė išrinktų į Aukščiausiąją Tarybą Sąjūdžio deputatų grupė, vadovaujama prof. Vytauto Landsbergio. Į šią darbo grupę dar įėjo Česlovas Vytautas Stankevičius, Romualdas Ozolas, Valdemaras Katkus, Algirdas Šaudargas, Kęstutis Lapinskas, Vytenis Andriukaitis. Jiems talkino teisininkas Vytautas Sinkevičius. (Žr.: Žalimas, D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. Iš *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Sudarė Genzelis, B.; Rupšytė, A. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 187).

mo“? Kitaip tariant, kaip autentišką tautos valią išreikšti per esamas Lietuvai primestas sovietines institucijas, kaip Nepriklausomybei atkurti panaudoti šią *Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą* ir kartu „neįsisteisinti“ Lietuvos TSR struktūrose?

Čia slypėjo tam tikras pavojus. Jeigu būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* atkuria Nepriklausomybę, tai iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Su koku teritoriniu vienetu yra susijusi ką tik išrinkta *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba*? Jeigu su *Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika*, tai ar „Lietuvos TSR“ yra valstybė? Ar tai, kad būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* atkuria Nepriklausomybę, vėliau nebus interpretuojama ir taip, kad ši demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Aukščiausioji Taryba (Tautos atstovybė), *tegl ir netiesiogiai, vis dėlto esą pripažįsta, jog Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma?* Viena iš formų.

Tarkime, jeigu būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* atkuria Nepriklausomybę, būtų galimas kad ir toks aiškinimas: iki 1940 m. buvo viena Lietuvos valstybingumo forma (nepriklausoma valstybė), nuo 1940 m. – kita, vadinamoji „socialistinė Lietuvos valstybė Sovietų Sąjungos sudėtyje“, o dabar, 1990 m., pasirenkama dar kita, nauja valstybingumo forma. (Pažymėtina, kad būtent taip Lietuvos valstybingumo raida aiškinama oficialioje dabartinės Rusijos istoriografijoje.) Jeigu taip, tai gal 1940 m. Lietuvoje tikrai įvyko „socialistinė revoliucija“, gal tuomet Tauta pati atsisakė Nepriklausomybės, pati pasirinko „socialistinį valstybingumą“, o štai dabar nutaria pasirinkti kitokią valstybingumo formą?! Jeigu taip, tai gal ir sovietinės okupacijos, ir aneksijos nebuvo?! Tai kam tada kalbėti apie Sovietų Sąjungos moralinę ir teisinę atsakomybę, apie jos pareigą atlyginti padarytą žalą, jeigu demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kaip minėta, tegul ir netiesiogiai, vis dėlto pripažįsta, kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika buvo (yra) Lietuvos valstybingumo forma? Nebuvo galima suteikti jokio preteksto tokiems arba panašioms teisiškai visiškai nepagrįstiems interpretavimams.

Norint neiškreipti istorinės tiesos (ji buvo ir yra tokia: Lietuva 1940 m. buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota), *reikėjo labai aiškiai konstatuoti, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda tik kaip prieškarinio nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsinys.* Kitaip tariant, nepriklausomos valstybės atkūrimas turėjo būti grindžiamas tik prieškarinio Lietuvos valstybės tęstinumu. Reikėjo būtinai atsiriboti nuo „Lietuvos TSR“ kaip „valstybės“ kategorijos ir šią demokratiniuose rinkimuose išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą labai aiškiai atriboti ir nuo „Lietuvos TSR“ kaip sovietinio teritorinio darinio, ir nuo ankstesnių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“ kaip sovietinių institucijų, kad tarp šios Aukščiausiosios Tarybos, kuri priims Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, ir vadinamosios „Lietuvos TSR“ neliktų nė menkiausios sąsajos.

2. Lietuvos valstybės tęstinumas – pagrindas atkurti Nepriklausomybę

Ar 1990 m. pradžioje prieškarinio Lietuvos valstybė vis dar egzistavo? Juk ji jau 50 metų buvo okupuota, fiziškai nuslopinta. Tarptautinėje teisėje pagrįstai keliamas

klausimas, per kiek laiko okupacija ir aneksija tampa tokios veiksmingos, kad kalbėti apie užgrobtos valstybės tęstinumą, teisinį jos egzistavimą nebelieka prasmės. Kitaip tariant, kiek ilgai okupuota valstybė gali išlikti *de jure*, jeigu ji ilgą laiką yra fiziškai nuslopinta? Tai sunkus klausimas.

Be abejo, Lietuva visą sovietinės okupacijos laiką priešinosi. Net per 50 metų iš lietuvių Tautos sąmonės nepavyko ištrinti jos identiteto, Tautos nepavyko „surusinti“, sulieti su vadinamąja tarybine daugianacionaline liaudimi. Trumpas Nepriklausomybės laikotarpis, 1918–1940 metai, buvo tas šaltinis, kuris palaikė gyvybines tautos jėgas.

Valstybės tęstinumo aspektu Lietuvos atvejis buvo gana aiškus, nes, nepaisant 50 metų okupacijos, buvo daug požymių, įrodančių prieškario Lietuvos valstybės egzistavimą de jure net ir jos fizinio slopinimo metu. Visų pirma paminėtinas Lietuvos diplomatinių atstovybių veikimas kai kuriose užsienio valstybėse. Akivaizdu, kad, jeigu Lietuvos valstybė teisiškai neegzistuoję, Lietuvos diplomatinės atstovybės negalėtų veikti. Tarptautinėje praktikoje unikalu ir tai, kad Lietuvos diplomatinės atstovybės veikė nesant Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Antra, Vakarų demokratinės valstybės vykdė Lietuvos aneksijos nepripažinimo politiką – JAV ir dar apie pusšimtis valstybių niekada de jure nepripažino Baltijos valstybių aneksavimo ir inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Būtent todėl jos leido veikti Lietuvos Respublikos diplomatinėms atstovybėms. Trečia, užsienio valstybėse buvo pripažįstami prieškario Lietuvos Respublikos piliečių pasai, taip pat ir tie, kuriuos išduodavo Lietuvos diplomatinės atstovybės užsienyje. Taigi, nors ir labai siauroje erdvėje, vis dėlto prieškario Lietuvos Respublikos pilietybės institutas veikė. Ketvirta, kai kuriose užsienio valstybėse buvo išsaugota Lietuvos Respublikos nuosavybė, taip pat ir Lietuvai priklausiusios pinigų sumos bei aukso atsargos, iki okupacijos laikytos tų valstybių bankuose³.

Svarbi dar viena institucija, liudijanti valstybės valdžios tęstinumą okupuotoje Lietuvoje, – tai Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, įkurta 1949 m. vasario mėn., apimanti visas tuo metu Lietuvoje veikusias karines ir visuomenines formuotes, kurios priešinosi Sovietų Sąjungos okupacijai, ir joms atstovaujanti. Šios Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje nurodyta, kad Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas, vadovaujantis politinei ir karinei Tautos išsilaisvinimo kovai. Visuotinai pripažįstama, kad Tautos aukščiausioji politinė institucija yra ne kas kita kaip Tautos atstovybė. Taigi Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba buvo tikroji Tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė Tautos valią. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė tuometinėje okupuotoje Lietuvoje; jokios kitos Tautos atstovybės joje tuomet nebuvo.

Vadinamosios „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki 1990 m. vasario 24 d., kai laisvuose demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas, buvo ne kas kita kaip tik okupacinės valdžios sudarytos vietos administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai valdyti okupuotas

3 Žr.: Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 177–197.

ir aneksuotos Lietuvos valstybės teritoriją. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nebuvo parlamentai, nebuvo Tautos atstovybės. Tai, kad Sąjūdžio spaudžiama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1988 m.–1990 m. vasario mėn. priėmė kai kuriuos teisės aktus (dėl valstybinės kalbos, vėliavos, Molotovo–Ribentropo pakto ir kt.), ir tai, kad devintojo dešimtmečio pabaigoje per šią svetimos valstybės primestą instituciją buvo galima siekti priimti kai kuriuos Lietuvai naudingus sprendimus, visiškai nereiškia, kad dėl to minėta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba buvo Tautos atstovybė. Ji nelaikytina Tautos atstovybe vien todėl, kad ji atsirado ne laisvų ir demokratinių rinkimų būdu, ne Tautos valia, kad jos deputatai neturėjo Tautos mandato būti jos atstovais, o ji pati neturėjo Tautos mandato būti Tautos atstovybe.

Vadinamoji „Lietuvos TSR“ nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Visuotinai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. gruodžio 26 d. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“⁴, kurioje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti: 1) nuolatinį gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galimybę užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Būtent šis požymis – valstybės gebėjimas savarankiškai palaikyti santykius su kitomis valstybėmis – reiškia ne ką kita kaip valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas. Akivaizdu, kad po 1940 m. okupacijos Lietuva neteko suvereniteto, Tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarkos, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindų, pasirinkti užsienio politikos kryptį. Tauta taip pat neteko galimybės savarankiškai, laisvai ir demokratiškai rinkti Seimo – Tautos atstovybės. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkio tvarkymo sprendimai buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, bet Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujantys organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje – juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė.

Visuotinai pripažįstama, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra suvereni Tautos valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis Tauta neturėjo jokių galimybių. Tad iš kur galėjo atsirasti „Lietuvos TSR“ kaip valstybė? „Lietuvos TSR“ sukūrė ne Tauta ir ne jos atstovai. Lietuvos TSR atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir Tautos valios neatspindinčio vadinamojo „liaudies seimo“ 1940 m. liepos 21 d. sprendimo⁵, kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi laikyti vadinamąją „Lietuvos TSR“ valstybe nėra jokio teisinio pagrindo.

Galima teigti, kad terminas „Lietuvos TSR“ atspindėjo okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė sau pavaldžias ir savo kontroliuojamas vietas administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti, esą šios įstaigos atstovauja Tau-

4 Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 68.

5 *Lietuvos Liaudies Seimas*. Stenogramos ir medžiaga. Vilnius: Mintis, 1985, p. 62.

tai (pvz., Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, Lietuvos TSR Ministrų Taryba), ir per šias įstaigas, remdamiesi represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Tegul neklaidina pavadinime „Lietuvos TSR“ esantis žodis „respublika“. „Respublika“ yra valstybės valdymo forma, bet Lietuvos TSR nebuvo valstybė, tad ir valdymo formos (respublika) nurodymas tebuvo fikcija.

Todėl jokie „buvusios sąjunginės respublikos“, „postsovietinės respublikos“, „postsovietinės valstybės“, o tuo labiau „Lietuvos kaip valstybės, buvusios Sovietų Sąjungos sudėtyje“ terminai Lietuvai negali būti taikomi. Apie tai Seimas labai aiškiai pareiškė 1999 m. sausio 12 d. priimtame Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams⁶. Pagal tarptautinės teisės principą *ex injuria non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenų teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“⁷. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis, todėl negali būti laikoma „buvusia sovietine respublika“. Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių bei pareigų tęsėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų.

Čia galime prisiminti vieną iš epizodų, kai Lietuvoje 1990 m. sausio 11–14 d. lankėsi tuometinis SSKP CK generalinis sekretorius Michailas Gorbačiovas. Pagal SSRS Konstituciją komunistų partija buvo vadovaujanti ir nukreipianti valstybės ir visuomenės jėga, visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų vadovaujantis branduolys. Komunistų partija buvo suaugusi su valstybės aparatu, ji buvo uzurpavusi visą valstybės valdžią. Sovietų Sąjunga buvo partinė valstybė, kurioje viską sprendavo komunistų partijos CK, tiksliau – jo Politinis biuras, tad SSKP CK generalinis sekretorius buvo Sovietų Sąjungos vadovas. Jis atvyko į Lietuvą, kaip pats sakė, siekdamas „užkirsti kelią pavojingų išcentrinų jėgų plėtrai Sovietų Sąjungoje“; normalia kalba tai reišė, kad jo vizito tikslas buvo sustabdyti Sąjūdį, sustabdyti nacionalinio išsivadavimo judėjimą. M. Gorbačiovas mėgo vaidinti demokratą, flirtuodavo su minia, demonstruodavo, kad moka bendrauti su „paprastais“ žmonėmis, kad jam rūpi jų nuomonė. O tiems, kurie išdrįsdavo paklausti ko nors nemalonaus, pats užduodavo kokį nors suktą ar netikėtą klausimą, ir taip neretai suglumindavo pašnekovą, išmušdavo jį iš vėžių. Paprastai tokie triukai suveikdavo – oponentas lyg ir susigėsdavo dėl savo „nebrandžių“ minčių, lyg ir sutikdavo su M. Gorbačiovo argumentais. Vilniuje M. Gorbačiovas elgėsi taip pat. Antai jo kortežas sustojo gatvėje pakeliui iš oro uosto, jis išlipo iš automobilio ir kalbėjosi su žmonėmis. Žmonėms tai darė įspūdį. Sovietinė propagandos mašina veikė kaip įprastai, pavyzdžiui, spaudoje sušmėžavo nuotrauka, kurioje M. Gorbačiovas eina Vilniaus gatve ir veda už rankos mažą mergaitę. Vilniuje Spaudos rūmuose M. Gorbačiovas susitiko su inteligentijos atstovais ir bene pirmą kartą viešai užsiminė ir apie kažkokius „mechanismus“, apie „rimtus“ procesus, kaip būtų galima reformuoti Sovietų Sąjungą, kaip ją paversti federacija. Be to, jis pasakė, kad yra rengiamas įstatymas, leisiantis

6 Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. sausio 12 d. Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 7-144.

7 Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 218.

sajunginėms respublikoms išstoti iš Sovietų Sąjungos. Užsienio korespondentams (o jų buvo atvykę apie 150 iš įvairių pasaulio valstybių) tai buvo naujiena numeris vienas, tačiau susitikimuose dalyvavę žmonės reagavo ramiai, nes tai buvo labai nekonkretu. Be to, lietuvių tautai tai buvo jau praeitas etapas, ji siekė daug daugiau negu tai, ką siūlė M. Gorbačiovas. Kitą dieną spaudoje į kalbas apie kažkokius neaiškius Sovietų Sąjungos reformavimo „mechanizmus“ buvo replikuojama taip: „Mums, lietuviams, belieka tik atsidusti – 1940 m. kažkodėl nereikėjo labai gudrių mechanizmų, užteko ir vagonų“⁸. Stengdamasis įtikinti vietinę publiką M. Gorbačiovas vartojo įvairius patoso kupinus posakius, pavyzdžiui, pareiškė, kad jis esąs *didesnis lietuvis negu mes patys*. Tačiau tuometinėje Kuro aparatūros gamykloje, į kurią jis nuvyko pasikalbėti su „paprastais“ darbininkais, jo laukė netikėtumas. Šis epizodas atskleidė tikrąjį M. Gorbačiovo veidą. Eidamas per milžinišką cechą, lydimas gausios svitos ir daugybės žurnalistų, jis pamatė nuošaliau stovintį pagyvenusį darbininką, kuris rankose laikė savadarbį plakatą. Ant jo rusų kalba buvo parašyta: „Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė“. M. Gorbačiovas priėjo prie darbininko ir paklausė (citata): „Nagi, kas čia parašyta? Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė. Kokia nepriklausomybė?“ Atsakymas: „Aš gimiau laisvoje Lietuvoje ir turiu mirti nepriklausomoje Lietuvoje“. M. Gorbačiovas: „Kas Jums pavedė parašyti šitą plakatą?“ Atsakymas: „Aš pats asmeniškai...“. M. Gorbačiovas: „Jūs parašėte „visiška“. Vadinasi, iš Sąjungos susiruošėte išeiti?“ Atsakymas: „Taip. Anksčiau ar vėliau...“ M. Gorbačiovas: „Jūs viską apgalvojote ir viską žinote?“ Atsakymas: „Na žinoma...“ Generalinis sekretorius įsiaudrino, iškėlęs smilių agresyviai grūmojo pagyvenusiam žmogui, pradėjo mosikuoti rankomis ir beveik šaukė: „Ką manote, mane sutrikdysite. Nesutrikdysite manęs“. Net M. Gorbačiovo žmona puolė jį raminti. Baigėsi tuo, kad M. Gorbačiovas numojo ranka ir nuskubėjo toliau, į kitą cechą. Pasirodė, kad jis nebuvo pratęs prie pokalbių, kurie netilpo į jo mąstymą, kad Lietuva gali būti nepriklausoma. Nueidamas dar mestelėjo: „Sunku jums bus...“ Bet čia pat gavo repliką atgal: „Kur? Į Jakutiją išvešite?“⁹

Štai toks įvyko pokalbis, jis tikras, pateikia jo citatas. Paprastas žmogus ne tik kad nesutriko prieš tuo metu vieną galingiausių pasaulio žmonių, bet ir sugebėjo jam aiškiai pasakyti, ko iš tikrųjų trokšta Lietuvos žmonės.

Grįžtant prie okupuotos Lietuvos valstybės tęstinumo minties galima teigti, kad *Lietuvos valstybė okupacijos laikotarpiu išlaikė (formaliai) vadinamąjį teisinį titulą, ji egzistavo de jure*. Kaip, berods, 1954 m. vaizdingai pasakė vienas iš Prancūzijos Valstybės Tarybos pirmininko pavaduotojų, „Baltijos valstybės teisiškai egzistavo visada ir išlaikė savo teisinį subjektiškumą būdamas savotiškais gyvais mirusiaisiais“.

3. Teisinis atsirbojimas nuo „Lietuvos TSR“

Būtent prieškarinio Lietuvos valstybės tęstinumas tapo pagrindu 1990 m. kovo 11-ąją atkurti Nepriklausomybę. Tam, kaip minėta, pirmiausia reikėjo atsiriboti nuo Lietuvos

8 Žr. spaudos apžvalgą.

9 Varnauskas, R. Mirė žmogus, nepabūgęs M. Gorbačiovo“. *Lietuvos žinios*. 2009 m. spalio 13 d.

TSR ir išrinktąją Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą atriboti nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų. Be abejo, 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba savo esme buvo visiškai kitokia negu ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Tai buvo tikra Tautos atstovybė, išrinkta demokratinuose ir laisvuose rinkimuose. Ji buvo atribota nuo Lietuvos TSR priėmus *Deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“*¹⁰. Tai pirmasis teisės dokumentas, tiesiogiai susijęs su Kovo 11-osios Aktu. Prisiminkime svarbiausias šios deklaracijos nuostatas: 1) iki 1940 m. egzistavo nepriklausoma Lietuvos valstybė, ji suverenią tautos galią reiškė per Lietuvos valstybės institucijas; 2) 1940 m. Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, sugriovė buvusias valstybės struktūras ir primetė svetimas; 3) nuo 1988 m. atsirado naujų galimybių reikštis Tautos valiai, taip pat ir per šias primestas (esamas) institucijas; 4) tai, kad yra panaudojamos Lietuvai primestos svetimos struktūros, negali būti interpretuojama taip, esą pripažįstamas jas primetusios valstybės (Sovietų Sąjungos) suverenitetas lietuvių Tautai ir Lietuvos teritorijai, pripažįstama aneksija; 5) 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose Tauta suteikė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams Tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę bei reikšti Tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri *nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 valandos bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*.

Taigi, atrodytų, smulkmena – neliko vos trijų raidžių (TSR). Tačiau svarbu ne vien pavadinimas: taip buvo konstatuota, kad atsirado visiškai kitokio pobūdžio institucija – Lietuvos Aukščiausioji Taryba. Toks konstatavimas buvo būtinas, kad institucija, priimsianti sprendimą dėl valstybės Nepriklausomybės, jokiais būdais nebūtų susieta su vadinamąja „Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika“, kuri, kaip minėta, niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma.

Siekiant išvengti bet kokių spekuliacijų dėl to, kokios valstybės Nepriklausomybė bus atkuriamą, siekiant išvengti bet kokių mėginimų net ir netiesiogiai susieti tai su „Lietuvos TSR“, buvo priimtas *Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*¹¹. Jame nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas *Lietuvos Respublika*, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba yra vadinama *Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba*, o Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybė vadinama „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko“ pareigybe.

Čia norėčiau atkreipti dėmesį į Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, tiksliau, į jo pavadinimą. Ar jis nekelia jokių klausimų? Ar tai tipiškas tokio pobūdžio teisės akto pavadinimas?

Dar kartą pažvelkime į įstatymo pavadinimą. Jis prasideda žodžiu „įstatymas“. Ar įstatymo pavadinimas gali taip prasidėti? Gerai žinoma, kad Lietuvos teisės tradicijoje, kaip ir kitų valstybių teisės tradicijoje, įstatymas yra tam tikros *valstybės teisės aktas*. Be abejo, įstatymus leidžia atitinkamos valstybės institucijos, paprastai parlamentai, bet

10 *Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.)*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 6–7.

11 *Ibid.*, p. 7.

įstatymas visada yra tam tikros valstybės įstatymas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas. Nagrinėjamu atveju turime kitokią formą – žodžių „Lietuvos Respublikos“ nėra, o pavadinimas prasideda žodžiu „Įstatymas“. Kodėl?

Minėta, kad šiuo įstatymu buvo nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“. Vadinasi, tik po to, kai šis įstatymas įsigalios, visi įstatymai, kuriuos priims Lietuvos Aukščiausioji Taryba, bus vadinami „Lietuvos Respublikos įstatymais“. Kol šis įstatymas neįsigaliojo, žodžiai „Lietuvos Respublikos įstatymas“ negali būti vartojami. Remiantis šia logika, Aukščiausiajai Tarybai buvo pateiktas *ne įstatymo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas, o *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas.

Atidesni skaitytojai tikriausiai iš karto pastebėjo, kad šiame projekte buvo padaryta klaida, nes pavadinime buvo įrašyta „Lietuvos TSR“. Ką tik kalbėjome apie prieš tai priimtą Deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kuria, kaip minėta, raidės „TSR“ buvo išbrauktos – buvo nutarta, kad ši Aukščiausioji Taryba nuo 18 val. bus vadinama *Lietuvos Aukščiausiaja Taryba*. Vadinasi, projekte taip pat turėjo būti nurodyta, kad tai yra ne *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas, o *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo* projektas.

Projekto svarstymo metu šis netikslumas deputatų iš karto buvo pastebėtas, tad pavadinimą reikėjo keisti. Kaip keisti? Vienas iš deputatų pasiūlė pakeisti šio teisės akto formą: vietoj nutarimo priimti įstatymą. Motyvas buvo toks – kadangi šiame teisės akte kalbama ir apie Konstituciją, tai turėtų būti įstatymas. Kartu buvo pasiūlyta pavadinime palikti „Lietuvos TSR“ – tai yra palikti tai, kas jau buvo panaikinta¹².

Dėl žodžių „Lietuvos TSR“ pavadinime buvo greitai išsiaiškinta – pasiremiant jau minėta Deklaracija jų buvo atsisakyta. Tačiau įvyko kitas dalykas. Reaguojant į minėtą deputato pasiūlymą vietoj „nutarimo“ priimti „įstatymą“, projekto svarstymo metu buvo nutarta iš pavadinimo išbraukti žodį „nutarimas“ ir vietoj jo įrašyti žodį „įstatymas“. Taigi vietoj žodžio „nutarimas“ įrašius žodį „įstatymas“, buvo priimtas *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“.

Minėta, kad tokių teisės aktų negali būti, nes įstatymas yra ne *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas*, o valstybės teisės aktas. Tai, kad įstatymą priima Lietuvos Aukščiausioji Taryba, nereiškia, kad gali būti taikoma formuluotė „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“. Deja, šiuo atveju atsitiko būtent taip. Prieš pasirašant šį įstatymą ir oficialiai jį paskelbiant reikėjo rasti kaip įmanoma teisiškai korektiškesnę teisės akto pavadinimo formuluotę. Po įvairių svarstymų buvo nutarta iš pavadinimo „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“ išbraukti žodžius „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos“ ir palikti vieną žodį „įstatymas“. Taip atsirado įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Šia tik redakcinio pobūdžio pataisa Lietuvos Aukščiausiosios

12 *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos, supra* note 1, p. 78.

Tarybos valia nebuvo iškreipta, nes teisės aktas, kurį ji priėmė, išliko tos pačios teisinės galios – tai įstatymas.

Šie du teisės aktai – Deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ ir Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – teisės literatūroje dažnai vadinami Nepriklausomybės atkūrimo parengiamaisiais teisės aktais¹³.

Taigi priėmus Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ atsirado institucija pavadinimu *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*. Nutraukus bet kokias sąsajas su „Lietuvos TSR“, būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo priimti sprendimą dėl valstybės (Lietuvos Respublikos) Nepriklausomybės atkūrimo.

4. Pagrindinės Kovo 11-osios Akto nuostatos

Paskui buvo priimtas *Kovo 11-osios Aktas*¹⁴. Jo tekstas trumpas, bet labai talpus. Jis gerai žinomas. Tiesiog prisiminkime.

Lietuvos valstybės tęstinumą išreiškia dvi pirmosios Akto nuostatos. Pirmoji nuostata: „atstatomas 1940 m. svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“; atkreipkime dėmesį, kad rašoma ne apie pačios valstybės atkūrimą, – kaip minėta, teisiškai ji egzistavo ir ją fiziškai nuslopinus, – o apie tai, kad „atstatomas <...> Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“. Labai svarbu ir tai, kad rašoma ne apie Tautos suvereniteto atkūrimą – jis visada priklausė Tautai, tik okupacijos sąlygomis nebuvo galimybės jį igyvendinti – o apie tai, kad yra *atstatomas suvereninių galių vykdymas*. Antroji nuostata: *Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios*. Ši nuostata reiškia ir tai, kad visi vadinamojo „liaudies seimo“, o vėliau – marionetinių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“ sprendimai, kurie prieštaravo šiems kertiniams konstituciniams aktams, yra neteisėti.

Toliau Akte konstatuojama, kad *Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, kad joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*. Nuostata, kad Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, reiškia, *inter alia*, tai, kad jokios valstybės iš Lietuvos negali reikalauti atiduoti ar kam nors „grąžinti“ Vilniaus kraštą arba Klaipėdos kraštą, kokias nors kitas teritorijas. Ši nuostata reiškia ir tai, kad Lietuvoje negali būti jokių autonominių ar kitų panašių darinių, kurie galėtų kelti grėsmę Lietuvos teritoriniam vientisumui.

Ketvirtoji Akto nuostata skirta išreikšti tai, kokių pozicijų (nuostatų) Lietuvos valstybė laikysis tarptautiniuose santykiuose: Lietuva pabrėžia savo *ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinėms teisės principams*, pripažįsta sienų neliečiamumą, taip pat garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

13 Žalimas, D., *supra* note 3, p. 202.

14 *Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.)*, *supra* note 10, p. 8.

Ir penktoji Akto nuostata: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereniųjų galių reiškėja šiuo aktu *pradedama realizuoti* visą valstybės suverenitetą.

Labai daug diskutuota būtent dėl to, kokia formuluotė turi būti pavartota norint išreikšti tai, *ką pradedama daryti* Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Žodžiai „*pradedama realizuoti* visą valstybės suverenitetą“ atsirado tik prieš pat kovo 11-ąją. Iki tol Akto projektuose buvo įrašyta kita formuluotė: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *sieks realizuoti* visą valstybės suverenitetą“¹⁵. Tikriausiai nereikia aiškinti, kad „sieks realizuoti“ nėra tas pat, kas „pradedama realizuoti“. Kodėl iki pat paskutinės akimirkos vyko diskusijos dėl to, ar Aukščiausioji Taryba *sieks realizuoti*, ar *pradedama realizuoti* visą valstybės suverenitetą?

Tik todėl, kad buvo rimtų abejonų, ar paskelbus Nepriklausomybę tikrai bus įmanoma įgyvendinti valstybės suverenitetą, ar Sovietų Sąjunga nepanaudos ginkluotos jėgos ir prievarta šiurkščiai nenumalšins paskelbtosios Nepriklausomybės. Deputatų grupėje, rengusioje Kovo 11-osios Akto projektą, buvo svarstomas ir toks argumentas: jeigu bus įrašyta, kad Aukščiausioji Taryba jau *pradėjo realizuoti* visą valstybės suverenitetą, bet ji neturės realios galimybės tai daryti, ar nebus sumenkintas pats Nepriklausomybės paskelbimas? Tik todėl Akto projekte buvo įrašytas žodis „sieks“. Nors žodis „sieks“ pats savaime neužkirto kelio iš karto „pradėti realizuoti visą valstybės suverenitetą“, bet reikia pripažinti, kad jis vis dėlto buvo gana dviprasmiškas: kada sieks – ar dabar, iš karto, vos atkūrus Nepriklausomybę, ar vėliau, kai tam atsiras sąlygos ir pan. Formuluo- tė „pradedama realizuoti visą valstybės suverenitetą“ labiau tinkama, nes tiksliau atspindi tai, kas įvyko: paskelbusi Nepriklausomybę būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *pradedama realizuoti* visą valstybės suverenitetą. Iš to darytina išvada, kad jokios kitos valstybės valdžios Lietuvoje nėra, jokia kita institucija negali įgyvendinti valstybės suvereniteto, nes visą valstybės suverenitetą jau pradėjo įgyvendinti būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

5. Lietuvos Respublikoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija

Grįžkime prie Kovo 11-osios Akto teksto, prie jo nuostatos, kad „Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija“. Valstybė negali būti be konstitucijos, todėl būtinai reikėjo nedelsiant konstatuoti, kad atkurtoji nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Kokią? Rengiant Nepriklausomybės atkūrimo dokumentus pirmiausia buvo minima 1922 m. Konstitucija, nes ji buvo demokratinė. Bet ji prieš okupaciją jau negaliojo, tuo metu galiojo 1938 metų Konstitucija. Ši Konstitucija buvo autoritarinė – visa valdžia buvo sutelkta Respublikos Prezidento rankose, o Tautos atstovybei Seimui buvo paliktas antraeilis vaidmuo. Ar atkuriamoji nepriklausoma valstybė tikrai turi pradėti savo gyvenimą pagal nedemokratinę 1938 metų Konstituciją? Ar jos galiojimo

15 Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos, supra note 1, p. 81.

atkūrimas nereiškia, kad kartu yra gražinamas autoritarinis Antano Smetonos režimas? Vien todėl į idėją atkurti 1938 metų Konstitucijos galiojimą buvo žiūrima labai atsargiai. Labiausiai dvejojo mažumą sudarę deputatai, kurie šiuo klausimu nevysiškai pasitikėjo Aukščiausiosios Tarybos dauguma ir net įtarė, kad gali būti apgauti – esą gal po to, kai bus atkurtas 1938 metų Konstitucijos galiojimas, ji ir liks toliau galioti, o nauja Konstitucija nebus priimta. Tik po tam tikrų įtikinėjimų ir pažadų, kad dauguma elgsis garbingai, kad paskutinę iki sovietinės okupacijos galiojusią Konstituciją reikia atkurti tik siekiant dar kartą įtvirtinti valstybės tęstinumą, buvo sutarta atkurti būtent 1938 metų Konstitucijos galiojimą, bet tik trumpam laikui.

Kas nustatyta *Įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“*¹⁶? Štai jo pagrindinės nuostatos.

Pirmoji įstatymo nuostata: Aukščiausioji Taryba nutaria „nutraukti 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) galiojimą“, „nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje“ (ši nuostata tiesiogiai susijusi su Kovo 11-osios Akto teiginiu, kad *Lietuvos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*).

Antroji įstatymo nuostata: *atnaujinti 1938 metų Lietuvos Konstitucijos veikimą*. Atkreipkime dėmesį, kad buvo atnaujintas visos 1938 metų Konstitucijos galiojimas, bet, kadangi 1990 m. pradžioje Lietuvoje veikė ne visos institucijos, kurios buvo numatytos 1938 metų Konstitucijoje, čia pat, tiksliau – tame pačiame sakinyje, po teiginio, kad yra atnaujinamas 1938 metų Konstitucijos veikimas, buvo įrašyta tokia nuostata: „sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą“.

Žinoma, iš karto kilo klausimas, ar 1938 metų Konstitucijos galiojimo atnaujinimas reiškia ir tai, kad atkuriami ir tuo metu veikę įstatymai? Mechanškai atkurti buvusių įstatymų buvo neįmanoma, nes tuomet kiltų teisinis chaosas. Todėl įstatyme buvo įtvirtinta nuostata, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų“.

6. Laikinis Pagrindinis Įstatymas – atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės Laikinoji Konstitucija

Akivaizdu, kad 1990 m. kovo mėn., kai buvo atkurta Nepriklausomybė, gyventi pagal 1938 metų Konstituciją būtų buvę sunku ar net neįmanoma. Todėl buvo nutarta sustabdyti 1938 metų Konstitucijos galiojimą ir priimti laikinąją Konstituciją. Tam skirtas *Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“*¹⁷. Nors

16 Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.), supra note 10, p. 8–9.

17 *Ibid.*, p. 9.

šiam pavadinime nėra žodžio „Konstitucija“, bet tai buvo ne kas kita kaip Laikinoji Konstitucija.

Prisiminkime Įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ pagrindinius teiginius: pirma, *sustabdyti 1938 metų Konstitucijos galiojimą*; antra, *patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą*.

Gerai žinoma, kad konstitucija turi viršenybę, kad konstitucijos viršenybės principas yra demokratinės teisinės valstybės principas, kad šis principas reiškia, jog jokie teisės aktai negali prieštarauti konstitucijai. Kaip galiojančius įstatymus suderinti su nauja Laikinoja Konstitucija? Jeigu būtų imta kiekvieną įstatymą svarstyti jo suderinamumo su Konstitucija požiūriu, tas darbas labai užsitęstų. Tuomet net nebuvo žinoma, kiek apskritai įstatymų yra, kokios paskutinės galiojančios jų redakcijos ir pan. Nebuvo galima leisti teisinio chaoso, todėl buvo pasirinkta tokia nuostata: *nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui*.

Taigi tokia buvo Nepriklausomybės atkūrimo dokumentų rengimo logika, Nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija. Ji buvo pakankamai gerai apmąstyta. Net žymiausi Tarybų Sąjungos teisininkai, kuriems po kovo 11-osios Michailas Gorbačiovas ir jo komanda pavedė teisiškai įvertinti tą dieną Aukščiausiosios Tarybos priimtus teisės aktus ir juos sukritikuoti, nesugebėjo jiems nieko prikišti. Vienintelis jų priekaištas buvo tai, kad šie teisės aktai neatitinka tuometinės Tarybų Sąjungos Konstitucijos. Bet Kovo 11-osios aktai tam ir buvo kuriami, kad jos neatitiktų!

Telieka paklausti: kodėl Nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d., kodėl to nebuvo galima padaryti anksčiau, tarkim, iš karto po 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų arba kovo mėn. pirmosiomis dienomis, arba vėliau, pavyzdžiui, kovo 12 d.?

Anksčiau tai nebuvo įmanoma vien todėl, kad per 1990 m. vasario 24 d. vykusius rinkimus buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Pagal tuo metu galiojusią Lietuvos TSR konstituciją Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo laikoma teisėta, jeigu joje dalyvauja ne mažiau kaip du trečdaliai deputatų, t. y. ne mažiau kaip 95 deputatai. Vadinas, reikėjo palaukti, kol įvyks pakartotinis balsavimas, kol bus išrinkta pakankamai deputatų. Pakartotinis balsavimas vyko kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis. Iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, *buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141*. Nutarus pradėti sesiją kovo 10 d., t. y. jau pasibaigus pakartotiniam balsavimui, buvo siekiama turėti garantiją, kad bus išrinkta kuo daugiau Nepriklausomybės atkūrimą remiančių deputatų. Tai buvo labai svarbu, nes jeigu Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas būtų priimtas tik nedidele balsų persvara, būtų sunkiau pasaulį įtikinti, kad Lietuva tikrai nori būti nepriklausoma valstybė.

Kodėl ne vėliau kaip kovo 11 d.? Kitą dieną, t. y. kovo 12-ąją, Maskvoje turėjo prasidėti TSRS liaudies deputatų suvažiavimas. Formaliai tai buvo aukščiausia tuometinės Tarybų Sąjungos valdžios institucija. Šis suvažiavimas turėjo išrinkti pirmą SSRS prezidentą. Juo turėjo tapti SSKP CK generalinis sekretorius M. Gorbačiovas. Taip ir atsitiko, jis buvo išrinktas pirmuoju ir, beje, paskutiniu Sovietų Sąjungos prezidentu, nes po pusantrų metų šios Sąjungos neliko, ji subyrėjo. Buvo baiminamasi, kad išrinktas SSRS

prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, galės pamėginti įvesti Lietuvoje nepaprastą padėtį. Nepaprastosios padėties įvedimas reikštų, kad visą valdžią Lietuvoje perima Sovietų Sąjungos kariškiai, jų kariniai komendantai, kad yra labai apribojamos žmonių teisės ir laisvės, kad kariškiai įgyja teisę panaudoti ginkluotą jėgą ir pan. Suprantama, tokiu atveju išrinktoji Aukščiausioji Taryba negalėtų susirinkti, negalėtų veikti, negalėtų paskelbti Nepriklausomybės atkūrimo. Kitaip tariant, reikėjo užbėgti SSRS liaudies deputatų suvažiavimui už akių, reikėjo suskubti pasinaudoti tautos valia sukurta ir istorijos suteikta galimybe. Ir tai buvo padaryta, padaryta būtent kovo 11-ąją.

Galima prisiminti dar vieną įdomų dalyką. Kitą dieną po Nepriklausomybės Atkūrimo Akto priėmimo, t. y. kovo 12-ąją, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutarė kreiptis į tuometinę TSRS Aukščiausiąją Tarybą, jos pirmininką M. Gorbačiovą (būtent tokios buvo jo pareigos iki išrinkimo TSRS prezidentu). Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio kabinete buvo susirinkę keli deputatai, taip pat teisininkai, kurie turėjo padėti parengti kreipimosi tekstą. Dėl šio teksto didesnių nesutarimų nekilo – kreipimesi buvo pranešama, kad kovo 11-ąją yra priimti teisės aktai dėl Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo, kad šis kreipimasis yra oficialus *pasiūlymas pradėti derybas dėl suregulavimo visų klausimų, susijusių su įvykusių valstybės Nepriklausomybės atkūrimu*, – o dėl to, kaip kreiptis į M. Gorbačiovą, deputatų nuomonės išsiskyrė: ar žodžiu „drauge“ (toks kreipinys tuomet buvo įprastas), ar žodžiu „gerbiamasis“, ar tiesiog „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke“? Prof. V. Landsbergis pasiūlė kreipinį, daug tiksliau atspindėjusį tai, kas iš tiesų įvyko: „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui *Jo Prakilnybei* Michailui Gorbačiovui“¹⁸. Kreipinys „Jo Prakilnybei“ tarptautinėje teisėje, diplomatinė praktikoje yra įprastas, kai *vienas valstybės vadovas oficialiai kreipiasi į kitos valstybės vadovą*. TSRS liaudies deputatų suvažiavime šis kreipinys sukėlė didelį šurmulį. Vėliau vienas iš M. Gorbačiovo „perestroikos“ architektų, Aleksandras Jakovlevas, savo atsiminimuose rašė, kad kai išgirdo kreipinį „Jo Prakilnybei“, suprato, jog Lietuva tikrai „išsprūdo“ iš Sovietų Sąjungos.

Laikas tikrai bėga greitai. Prieš dvidešimt metų Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba ne tik atkūrė valstybės Nepriklausomybę – per kelerius savo veiklos metus ji įtvirtino Lietuvos valstybingumą, padėjo tvirtus demokratinės nepriklausomos valstybės raidos pagrindus. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba įvykdė visus Atkuriamojo Seimo uždavinius, todėl ji visiškai pagrįstai Seimo 1996 m. lapkričio 26 d. priimtoje Deklaracijoje¹⁹ yra pavadinta Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba-Atkuriamuoju Seimu.

18 Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d.–1990 m. gegužės 11 d.), supra note 10, p. 34.

19 Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. lapkričio 28 d. Deklaracija „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 116–2712.

Išvados

1. Nepriklausomybės atkūrimą lėmė 1990 m. vasario 24 d. įvykę rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Per pastaruosius 50 metų tai buvo pirmieji tikrai laisvi ir demokratiniai rinkimai. Rinkimus triuškinama balsų persvara laimėjo Sąjūdis, kurio iškeltų arba remiamų kandidatų programose buvo aiškiai įrašytas siekis atkurti Lietuvos Nepriklausomybę. Taigi, balsuodami už Sąjūdžio iškeltus ir jo remiamus kandidatus, rinkėjai suteikė jiems tautos mandatą atkurti Lietuvos Nepriklausomybę.

2. Nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų eiliškumą ir jų turinį lėmė tai, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė negalėjo atsirasti iš vadinamosios „Lietuvos TSR“, kuri niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma. Nepriklausomybės atkūrimas yra grindžiamas prieškarinio Lietuvos Respublikos tęstinumu.

3. Prieš priimant Kovo 11-osios Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“, pirmiausia reikėjo atsiriboti nuo „Lietuvos TSR“ kaip valstybės ir išrinktąją Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, kuri buvo tikra Tautos atstovybė, atriboti nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, kurios iš esmės buvo ne kas kita, o sovietinės okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, kurias pasitelkus buvo valdoma okupuota Lietuvos valstybė. Tai buvo padaryta priėmus Deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“.

4. Priėmus Įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ atsirado valstybės valdžios institucija – *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*. Nutraukus bet kokias sąsajas su „Lietuvos TSR“ būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo priimti sprendimą dėl Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo.

5. Kovo 11-osios Aktu atkūrus Lietuvos valstybės Nepriklausomybę Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba iš karto pradėjo realizuoti visą valstybės suverenitetą.

6. Kovo 11-osios Akte konstatavus, kad „Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija“, trumpam buvo atkurtas 1938 m. Konstitucijos galiojimas. Tai buvo padaryta siekiant dar kartą pabrėžti prieškarinio Lietuvos Respublikos tęstinumą ir atkurtos Lietuvos nepriklausomos valstybės ryšį su prieškarinio Lietuvos Respublika.

7. 1990 m. kovo 11 d. atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė negalėjo gyventi pagal 1938 m. Konstituciją, nes nuo to laiko visuomeniniai, politiniai, ekonominiai santykiai buvo iš esmės pasikeitę. Todėl buvo nutarta sustabdyti 1938 metų Konstitucijos galiojimą ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą – Laikinąją Konstituciją.

Literatūra

Lietuvos Liaudies Seimas. Stenogramos ir medžiaga. Vilnius: Mintis, 1985.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990.

Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. lapkričio 28 d. Deklaracija „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 116-2712.

Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. sausio 12 d. Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljan-

- so valstybių parlamentams. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 7-14.
- Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.)*. Vilnius: Mintis, 1990.
- Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006.
- Vadapalas, V. *Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
- Varnauskas, R. Mirė žmogus, nepabūgęs M. Gorbačiovo. *Lietuvos žinios*. 2009 m. spalio 13 d.
- Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius, Demokratinės politikos institutas, 2005.
- Žalimas, D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. Iš *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Sudarė Genzelis, B.; Rupšytė, A. Kaunas: Šviesa, 2010.

MARCH 11TH: THE LEGAL FRAMEWORK OF THE RESTORATION OF INDEPENDENCE

Vytautas Sinkevičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article deals with the legal acts which were adopted by the Supreme Council Reconstituting the Seimas of the Republic of Lithuania on 11 March 1990, and which are related to the restoration of the independent State of Lithuania. The author discloses the chronology of the legal acts adopted on that day and investigates why some particular act was adopted first, and only later another act was passed; he investigates the circumstances which determined the content of the legal acts and shows the interconnection between these acts. The sequence and content of the legal acts of restoration of independence were determined by the fact that the independent State of Lithuania could not arise from the so-called “Lithuanian SSR” which had never been a form of Lithuanian statehood. The restoration of independence could and had to be grounded only upon the continuation of the pre-war Republic of Lithuania. One had to draw a boundary line between the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR, which was elected in democratic and free elections on 24 February 1990, and which was a genuine representation of the Nation, from the former Supreme Soviets of the Lithuanian SSR—the essence and formation procedure of which was completely different. This was done by adopting the Declaration “On the Powers of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR” in which it was held that in the 24 February 1990 elections the Nation vested to the deputies of the Supreme Soviet of the Lithuanian SSR the mandate and the duty to restore the State of Lithuania and express the sovereign will of the Nation through this body, which, from 11 March 1990, 6 p.m., would be referred to as the Supreme Council of Lithuania. In order to avoid any speculation as to the independence of what particular state would be restored, and in order to avoid any attempts to relate this fact to the “Lithuanian SSR”, the Law “On the Name of the State and Its Coat of Arms” was adopted wherein it was established that the Constitution and all other legal acts were to use the only name of*

the state—the Republic of Lithuania, and that the Supreme Council of Lithuania is to be referred to as the Supreme Council of the Republic of Lithuania. Upon severing any links with the “Lithuanian SSR” it was this Supreme Council of the Republic of Lithuania that was able to adopt a decision on the restoration of the independence of the State of Lithuania (the Republic of Lithuania). In the article, the provisions of the March 11th Act are dealt with, their content is disclosed, and the links of the provisions of this Act with the legal acts adopted later on that day are investigated. The article presents the entire legal framework of the restoration of independence.

Keywords: *March 11th, restoration of independence, continuity of the state, representation of the nation, Provisional Constitution.*

Vytautas Sinkevičius, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė, parlamentinė teisė, konstitucinė jurisprudencija, pilietybė.

Vytautas Sinkevičius, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Constitutional Law, professor. Research interests: constitutional law, legislative law, constitutional jurisprudence, citizenship.